

- *principle of openness and autonomy;*
- *principle of persuasion at the maintenance of alternative;*
- *principle of trust and doubt;*
- *principle of a subject to subject position;*

Taking into consideration the fact that humanist principles of collaboration between teachers and students should be realized with the help of forms and methods of their cooperation we described in details how they work.

It should be mentioned that we studied a lot of scientific researches on the given problem highlighted in the works of domestic and foreign philosophers, psychologists and educationalists, but the most significant value for us had the ideas of philosophers of a personality self-development, her ability to self-determination and self-improving (M. Bahtin, V. Bibler, M. Berdiaev, I. Donzov, I. Kant, M. Mardashchvili, S. Rubinshchtein, G. Tulchinskyi and so on).

So, experimental work and our experience in the researched sphere allow us to draw a conclusion that formation of humanist values of any student is a long-term process which has its own stages: reflexive-diagnostic, constructive, experimental-researching and integrative ones.

Key words: *values, value orientations, humanist values, principles, forms and methods, education, personality, foreign language.*

УДК 377.3–053.6

А. В. Хижняк

Інститут проблем виховання НАПН України

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МІСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИЦЬ У СІМ'І

У статті висвітлюється проблема професійного самовизначення старшокласниць у міських сім'ях, подаються етапи вибору особистістю певної професії. Розкриваються форми й методи професійного самовизначення міських старшокласниць у сім'ї. Детально описано такі методи, як дискусія, ділові ігри, самопрезентація, проектування майбутнього. Акцентується увага на тому, що успішність професійного самовизначення старшокласниць забезпечується спільною діяльністю в цьому напрямі сім'ї та школи.

Ключові слова: *професійне самовизначення, старшокласниці, міська сім'я, форми й методи роботи, самопрезентація, ділові ігри, проектування майбутнього, взаємодія сім'ї та школи.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування освітньої, економічної, соціальної галузей зростає необхідність у компетентних фахівцях, що актуалізує проблему професійного самовизначення старшокласників. Саме перед сім'єю та школою постає завдання – допомогти підростаючому поколінню обрати правильну професію, яка б відповідала їхнім схильностям, нахилам, можливостям і в майбутньому не лише приносила б задоволення, але й допомогла б самореалізуватися. Тому важливим видається підібрати такі форми й методи роботи, які б забезпечили ефективність цього процесу.

Аналіз актуальних досліджень. Різні аспекти профорієнтації та професійного самовизначення школярів досліджували як педагоги (Л. Артем'єва, Д. Закатнов, В. Мачуський, О. Мельник, М. Тименко, В. Туляєв та ін.), так і психологи (В. Васильков, Є. Клімов, І. Кон, В. Моляко, Н. Світлична та ін.). Дана проблема частково набула висвітлення й у дисертаційних дослідженнях О. Вітківської, О. Джури, І. Кравченка, М. Піддячого, В. Романчука та ін.

Мета статті полягає в розкритті сучасних форм і методів професійного самовизначення міських старшокласниць у сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Вибір учнем певної професії проходить у декілька етапів (за Є. Клімовим):

1. Перший крок в ухваленні рішення про вибір професії полягає в упорядкуванні загальних знань щодо світу професій, включаючи знання про основні вимоги, що ставляться професіями до особистісних якостей людини.

2. Наступний етап передбачає створення ситуації вибору професії. При цьому учневі необхідно виділити можливості й обмеження, зумовлені особливостями обставин у родині (позиція сім'ї); впливом товаришів, однолітків (позиція товаришів); позицією школи щодо професійного майбутнього конкретного учня. Доцільно диференціювати можливості й обмеження за такими категоріями: такі, із якими не можна не рахуватися; такі, із якими краще рахуватися, чим не рахуватися; такі, якими можна нехтувати.

3. Наступний крок передбачає цілеспрямований збір учнем відомостей, інформації щодо зон, які були відібрані на карті світу професій до даного етапу. Основними джерелами ознайомлення з професіями можуть бути: розповідь учителя про професії, пов'язані з навчальним предметом, що ним викладається; розповідь представника тієї або іншої професії, запрошеного в школу для бесіди з учнями; розповідь учнів, які спеціально зібрали матеріал про професію своїх рідних або професії, що їх зацікавили; професіографічна екскурсія; відвідання ярмарок професій; книги, статті, довідники про професії, засоби масової інформації; особиста участь у окремих найпростіших видах праці.

4. Для уточнення професійного вибору учневі потрібно визначити формулу найбільш підходящої для нього професії. Тобто орієнтир на певну галузь діяльності, а не на конкретну професію. «Особистій» формулі можуть відповідати декілька спеціальностей. Серед них, уже з урахуванням ситуативних обставин, надалі можна вибирати одну професію.

5. Висновок про перший крок на шляху освоєння обраної професії, фаху. Якщо учень хоче відразу після випуску зі школи піти працювати, все одно якийсь час він буде навчатися, хоча б на курсах або безпосередньо на робочому місці. Таким чином, вибір професії, тим більше професії кваліфікованої – це, як правило, і вибір професійного навчального закладу, вибір форми, шляху надбання професії.

6. Повторне уточнення всіх пунктів, які характеризують особисті професійні плани [1].

Під професійним самовизначенням міських старшокласниць розуміємо складний цілісний процес, що передбачає вибір особистістю професійної сфери діяльності з урахуванням власних індивідуальних здібностей, гендерних особливостей, місця проживання та потреб на ринку праці.

Оскільки дані констатувального етапу експерименту засвідчили в старшокласниць недостатню сформованість уявлень про майбутню професію, незнання вимог професії до особистості, орієнтованість переважно на зовнішні характеристики майбутньої професії, відсутність чіткої професійної перспективи, розроблялася Програма «Професійне самовизначення старшокласниць у міських сім'ях» та підбиралися форми й методи роботи, які б підвищили ефективність професійного самовизначення старшокласниць у міських сім'ях.

Означена Програма включала в себе 4 заняття для 9 класу («Я – майбутня жінка»; «Мої можливості, здібності та інтереси»; «Цікавий світ професій»; «Мій вибір»), 4 заняття для 10 класу («Культура спілкування»; «Успішна жінка. Яка вона?»; «Я та обрана професія»; «Професійний вибір та самореалізація особистості»), а також 3 виховні години для батьків («Психологічні особливості дівчат-старшокласниць»; «Роль сім'ї у професійному самовизначенні старшокласників»; «Ефективні способи підтримки життєвого та професійного вибору доньки»).

Зважаючи на те, що старшокласниці перебували на різних рівнях професійного самовизначення, використовували такі форми роботи, як:

- фронтальна: залучення всіх старшокласниць до участі в бесідах, виконанні завдань, вправ, тестів, ігор та ін. За такої організаційної форми всі дівчата задіяні в спільній діяльності, що дає можливість розглянути різні варіанти професійного самовизначення;

- групова (з однаковим або змішаним складом учениць за рівнем професійного самовизначення);

- парна: цю форму виховної діяльності використовували під час розв'язання проблемних ситуацій, виконання завдань. Вона передбачала

допомогу сильного учня слабшому. Пари визначав учитель, зважаючи на особистісні вподобання учениць, їхній рівень професійного самовизначення;

– індивідуальна: такий підхід використовувався переважно до старшокласниць, які належали до низького рівня, під час бесід, самотійної роботи тощо.

У своїй роботі використовували різні методи роботи із старшокласницями та їхніми батьками (бесіда, дискусія, планування майбутнього, самопрезентація, ділові ігри, обговорення виховних ситуацій тощо). Розглянемо їх детальніше.

Проблемна ситуація – це фрагмент діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнем вихованості, освіченості особистості (колективу, групи). Наприклад, обговорювали із старшокласницями ситуацію такого змісту: «Ваш співробітник указав на помилку, яку Ви зробили у своїй роботі, зауваживши при цьому, що Ви некомпетентні. Як відреагуєте в подібній ситуації?».

Розв'язання таких ситуацій є творчою задачею.

Дискусія – форма колективного обговорення, мета якої – виявити істину через зіставлення різних поглядів, правильне розв'язання проблеми. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, а емоційно-інтелектуальний поштовх пробуджує бажання активно мислити.

Організація дискусії має три основні етапи: підготовчий, основний, заключний.

Підготовчий етап передбачає такі завдання: сформулювати тему дискусії; визначити основні питання, які обговорюватимуться; підготувати основну літературу з проблеми, що виноситься на дискусію; визначити місце та час проведення дискусії.

На другому етапі – основному – обговорюються питання, які внесені до порядку денного. Якщо в процесі обговорення або ж осмислення деяких моментів дискусії виникає невелика пауза, то ведучому не рекомендується її переривати, даючи можливість учасникам дискусії трохи поміркувати, оскільки це може сприяти новому повороту дискусії.

Третій етап – заключний – це підбиття підсумків. Як правило, це робить ведучий, проте можна доручити цю справу одному із спеціалістів – учасників дискусії.

Для професійного самовизначення старшокласниць проводили дискусію на тему: «Успішна жінка. Яка вона?», де кожен з учасників висловлював свою думку, якими якостями, здібностями, можливостями має володіти сучасна успішна жінка. Чи залежить успішність від місця

проживання (село чи місто)? Що для жінки важливіше: сім'я чи робота? Що таке успіх взагалі?

Ділова гра – це моделювання реальної діяльності в спеціально створеній проблемній ситуації. Вона є засобом і методом підготовки й адаптації до трудової діяльності та соціальних контактів, методом активного навчання, який сприяє досягненню конкретних завдань, структурування системи ділових стосунків учасників. Її конструктивними елементами є проектування реальності, конфліктність ситуації, активність учасників, відповідний психологічний клімат, міжособистісне та міжгрупове спілкування, розв'язання сформульованих на початку гри проблем.

Ділова гра є комплексною, багатофункціональною дією, у межах якої сполучено декілька взаємопов'язаних видів діяльності: аналіз і пошук розв'язання проблем, навчання, розвиток, дослідження, консультування, формування колективної діяльності.

Традиційні ділові ігри мають заздалегідь розроблений сценарій, орієнтовані на вирішення типових проблемних ситуацій, мають на меті навчити учасників гри оптимально розв'язувати ці проблеми.

Застосування ділових ігор дає змогу максимально наблизити набуті знання й уміння до практичної діяльності, врахувати реалії сьогодення, приймати рішення в умовах конфліктних ситуацій, відстоювати свої пропозиції, розвивати в учасників гри відчуття команди, отримати результати за досить обмежений час. У спеціально створених умовах учень «проживає» найрізноманітніші життєві ситуації, які дають йому змогу сформулювати світогляд, відстояти свою позицію.

Характерними ознаками ділових ігор є: отримання результатів, спрямованих на розв'язання проблем за короткий проміжок часу; зацікавленість учасників гри; перевірка педагогічним працівником знання учнів, їхню підготовку, уміння розв'язувати проблеми.

У роботі з професійного самовизначення старшокласниць проводили ділову гру «Співбесіда». Дівчат ділили на групи: роботодавець і працівник, який прийшов на співбесіду. Кожній групі видавалася картка із зазначеною професією. Відповідно роботодавець задавав запитання, які його цікавлять, а працівник мав правильно відповідати на запитання та зарекомендувати себе з найкращого боку.

«Самопрезентація» – вербальна й невербальна демонстрація власної особистості в системі зовнішніх комунікацій.

Існує дві основні форми «само презентації»: «природна» та «штучна». «Природна само презентація» властива всім людям без винятку. Головна

мета «штучної само презентації» – завоювання лояльності до себе з боку значущої для «презентованих» групи людей. Тобто для того, щоб завоювати прихильність важливих для нас людей, і не має значення, важливі вони в даній конкретній ситуації, або ж завжди мають значимість для нас, ми вибудовуємо алгоритм комунікативного процесу з, так би мовити, «потенційною аудиторією» (люди, на яких направлена «самопрезентація»).

Кожній старшокласниці давали завдання – представити самопрезентацію «Моя професія», у якій необхідно не лише повідомити про особливість обраної професії, але й виокремити вимоги, які ставляться до вибраного фаху, а також зробити спробу визначити її затребуваність у майбутньому.

Проектування майбутнього особистості – відносно новий метод, який практикується в основному в психології, що виник на основі гештальтпідходу, психодрами та спрямований на мислене завершення й відтворення в діях структурних елементів сценарію життя, яких людині не вистачає. Проектування (від лат. *projectio* – викид уперед) є роботою педагога з життєвим шляхом особистості, основними її подіями від народження до смерті.

Використання методу проектування майбутнього в процесі професійного самовизначення старшокласниць створює умови для суттєвого впливу на розвиток особистісних і професійно значущих якостей особистості й допомагає підсилити її «Я»- концепцію.

Ми пропонували дівчатам уявити себе через 15–20 років і написати собі лист («Лист мені майбутній»), у якому занотувати свої мрії, бажання, що хоче здійснити за цей період, а також описати себе-майбутню: ким працює, чи є сім'я, чи стала успішною тощо.

Для успішного професійного самовизначення старшокласниць важливим є спільна діяльність у цьому напрямі сім'ї та школи.

Взаємодія школи з батьками щодо професійного самовизначення старшокласниць передбачає:

- спільне розуміння мети професійного самовизначення щодо кожного учня;
- спільне виділення конкретних завдань, вирішення яких забезпечує досягнення окресленої мети;
- розподіл завдань між педагогами, класними керівниками, психологом і батьками;
- взаємоконтроль за виконанням поставлених завдань і своєчасна їх корекція та їх виконавців, якщо відповідальні за виконання демонструють пасивність чи нерозуміння [2].

Така взаємодія має, передусім, базуватися на принципі єдності виховних впливів, зусиль і дій школи та сім'ї. Єдність виховної діяльності досягається загальним цілеспрямованим підходом усіх учасників процесу до вирішення виховних завдань. Здійснення виховного впливу завдяки єдиним підходам до мети та завдань виховання, єдиним принципам і методам педагогічного впливу, єдиним вимогам і критеріям оцінки стану справ у колективі – в цьому полягає суть єдності у вихованні. Усе це, вимагає від педагога прояву творчої ініціативи у виборі оптимальних прийомів і способів виховного впливу.

Зусилля всіх учасників процесу взаємодії не будуть ефективними, коли вони не скоординовані. Тому їх треба узгодити як за змістом, так і за часом, місцем, методами й формами виховних впливів з урахуванням індивідуально-психічних особливостей вихованців, їхнього попереднього життєвого досвіду, мотивації до професійної діяльності, специфіки діяльності конкретного колективу [3].

Проводячи бесіди з батьками, звертали їхню увагу на те, що головним джерелом інформації щодо професійної сфери для дітей є сім'я (батьки, родичі). Цей канал інформації є найбільш доступним, але він далеко не універсальний і завжди певним чином орієнтований, що часто призводить до формування в дітей неадекватного уявлення про світ професій, зміст і умови праці представників різних професій.

Батькам пропонували спільну програму діяльності сім'ї та школи із професійного самовизначення старшокласниць, яка містить такі напрями:

- формування мотивації вибору майбутнього професійного життя, в основу якої покладено виважені потреби, пізнавальний інтерес, усвідомлені переконання;
- збагачення світогляду старшокласників;
- розвиток умінь, необхідних для успішної діяльності (самопізнання, самоконтролю, внутрішнього плану дій);
- формування таких якостей особистості, як уміння працювати в колективі, брати на себе відповідальність, бути надійним тощо.

Звертали увагу батьків на те, що негативна оцінка дитини, висміювання її за шкільні невдачі чи щось інше, порівняння з більш успішними учнями спричиняють пригнічений стан, негативне ставлення не тільки до шкільного життя, але й до подальшого професійного вибору.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, професійне самовизначення старшокласниць буде продуктивним, якщо всі учасники цього процесу (батьки, діти, вчителі) позитивно налаштовані на

спільну діяльність, розуміють її мету. У ході нашого дослідження найбільш ефективними виявилися такі методи: дискусія, планування майбутнього («Лист мені майбутній»), самопрезентація, ділові ігри, обговорення виховних ситуацій; і форми роботи, як: фронтальна, групова; парна, індивідуальна. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в підборі форм і методів для забезпечення ефективної взаємодії школи та сім'ї щодо професійного самовизначення старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
2. Пряжников Н. С. Профорентация в школе и колледже: игры, упражнения, опросники: 8–11 классы, ПТУ и колледж / Н. С. Пряжников. – М. : ВАКО, 2008. – 288 с.
3. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

РЕЮМЕ

Хижняк А. В. Формы и методы профессионального самоопределения городских старшоклассниц в семье.

В статье освещается проблема профессионального самоопределения старшеклассниц в городских семьях, подаются этапы выбора личностью определенной профессии. Раскрываются формы и методы профессионального самоопределения городских старшеклассниц в семье. Подробно описаны такие методы, как дискуссия, деловые игры, самопрезентация, проектирование будущего. Акцентируется внимание на том, что успешность профессионального самоопределения старшеклассниц обеспечивается совместной деятельностью в этом направлении семьи и школы.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, старшеклассницы, городская семья, формы и методы работы, самопрезентация, деловые игры, проектирование будущего, взаимодействие семьи и школы.

SUMMARY

Khyzhnyak A. Forms and methods of professional self-determination of senior girls in an urban family.

The article deals with the forms and methods of professional self-determination of urban girls of high school in the family. The complex appropriate forms and methods of work with high school girls and their parents have been revealed in our Program «Professional self-determination of senior girls in urban families». It includes 4 lessons for grade 9 («I am a future woman», «My opportunities, skills and interests», «The interesting world of professions», «My choice»), 4 classes for grade 10 («Culture of communication»; «A successful woman. What is she?»; «Me and chosen profession»; «Professional choice and fulfilment of personality»), and 3 educational hours for parents («Psychological characteristics of girls of high school»; «The role of the family in professional self-determination of senior girls»; «Effective ways of support of choice of life and profession of their daughter»).

In professional self-determination of girls of high school the most effective have been such methods as discussion, planning of the future («Letter to me in future»), self-presentation, role plays, discussion of educational situations and so on.

We have used various forms of work, despite the fact that girls of high school were at the different levels of professional self-determination, namely: the frontal (involving all senior girls in participation in discussions, solving problems, doing exercises, tests, playing games, etc.); group (with the same or mixed group of pupils in terms of their professional self-determination); pair (provided support from strong to weaker student), individual (work with the girl of high school who belonged to the low level).

The common activity of the family and school in this area is important for successful professional self-determination of the girls of high school. Therefore, the parents were invited to a joint program of a family and school activity on professional self-determination of senior girls that contained the following areas: formation of motivation of choosing of future professional life, which is based on deliberated needs, cognitive interest, conscious beliefs; enrichment of senior pupils' worldview; development of skills that are necessary for successful activity (self-knowledge, self-control, internal plan of actions); formation of qualities of personality such as: the ability to work in a team, to take responsibility, to be reliable and so on.

After all a negative assessment of a child, ridiculing it for school failure or something else, the comparison with more successful students cause depression, negative attitude not only to school life, but also to further professional choice.

Keywords: *professional self-determination, senior girls, an urban family, forms and methods of work, self presentation, business games, designing the future, the interaction of the family and school.*